



LÄRARHANDLEDNING

Om programserien:

Varför blir man brottsling? Hur skiljer sig synen på brott och straff i olika länder och hur har det ändrats över tid? Hjälper straff? Jerzy Sarnecki, professor i kriminologi, guidar oss genom favelorna i Rio de Janeiro och fängelser i Polen och Sverige. Han besöker även Ronna i Södertälje som har drabbats av kriminella gänguppställningar. Dessutom träffar vi världens främsta experter inom kriminologi som berättar om den senaste forskningen.

Det finns två program i serien – ett som handlar om brott och ett som handlar om straff.

Serien är tänkt att användas på gymnasiet och är anpassad framför allt för ämnesplanen i juridik. Programmen har därför ett internationellt perspektiv för att eleverna ska kunna få kunskaper om det svenska rättssystemet i relation till andra länder – både vad det gäller normer och rättssystem. Eleverna ska förstå hur normer styr lagstiftningen och tvärtom. Programmen använder sig av ett juridiskt språk för att eleverna ska få de rätta begreppen. Programmen utgår från autentiska fallbeskrivningar och ställer olika frågor utifrån dem.

Juridik enligt Lgy11:

Ämnet juridik i gymnasieskolan behandlar huvudsakligen civilrätt och offentlig rätt. Undervisningen ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper om det svenska rättssystemet och förståelse av hur gällande lagar styr privatlivet, yrkeslivet och affärslivet.

I kursen Privatjuridik behandlas översiktligt straff- och processrätt. Här ges bland annat en översikt av regler som rör brott och straff och det svenska rättegångsväsendet. I kursen Rätten och samhället ges en utförlig genomgång av det svenska regelverk som rör brott och straff. Även straffrättsliga ideologier i ett historiskt perspektiv behandlas. Sambandet mellan etik och moral i samhället och vår lagstiftning är ytterligare ett centralt innehåll.

Undervisningen i ämnet juridik ska ge eleverna förutsättningar att utveckla följande:

- Kunskaper om centrala rättsområden.
- Kunskaper om juridiska begrepp samt förmåga att använda dessa.
- Kunskaper om enkla och vanligt förekommande juridiska dokument samt förmåga att upprätta sådana.
- Förmåga att identifiera, analysera och lösa juridiska problem utifrån fallbeskrivningar samt att tolka och använda relevanta rättsregler.
- Förmåga att identifiera och diskutera juridiska frågor i samhället ur rättsfilosofisk och etisk synvinkel

Ur Lgy11

PROGRAM 1 – BROTT

Om programmet:

I programmet reser kriminologen Jerzy Sarnecki till favelorna i Rio i syfte att studera hur människors levnadsförhållanden är relaterade till brottsligheten. För många utomstående är favelorna förknippade med brott, kriminalitet, våld och fattigdom. En favela är en kåkstad byggd på ockuperad mark. Fattiga människor kommer dit från olika delar av Brasilien, tar mark och bygger hus. Det finns cirka 1000 sådana här olagliga samhällen mitt i Rio. Man uppskattar att nästa 4 miljoner människor av stadens 12 miljoner invånare bor i favelor. Myndigheterna har i vissa fall gett invånarna äganderätt till sina hus och tillgång till vatten och el. Många favelor styrs dock av organiserade knarkgäng. Och det är till dessa de boende får vända sig när de vill ha hjälp med el, vatten, internet, sjukvård och säkerhet. Det är få människor som kan leva fullt lagligt i en favela. För de som bor där är favelorna förknippade med stolthet men även med rädsla för våld. De boende poängterar vikten av att kunna koderna för att kunna leva där.

Många kallar favelorna en krigszon. Faktum är att skottstatistiken ibland är densamma som i ett regelrätt krig. De flesta skjutningarna sker mellan polis och gängmedlemmar. Rios polis har till och med en specialstyrka, Bope, som är särskilt tränad för att göra insatser i favelorna. En ung kvinna boende i en favela säger i programmet: "Favelorna är bra för mig, jag pratar då om det sociala centret där jag arbetar. Det dåliga är våldet och droghandeln. Jag är rädd fast jag bott här i 19 år. Plötsligt kan någonting hända. Men jag vill kämpa här i favelan."

Jerzy Sarnecki menar att det är makthavarna dvs. politikerna som styr vad som ska rubriceras som ett brott – de bestämmer vad som är farligt och kriminaliserar det. Att kriminalisera en handling innebär att den som utför gärningen blir straffad.

Om brott

Straffrättens viktigaste lag är Brottsbalken (BrB). I brottsbalken finns formella, juridiska definitioner av vad som är ett brott respektive ett straff. I BrB 1 kapitel 1§ står skrivet att:

"Brott är en gärning som är beskriven i denna balk eller i annan lag eller författning och för vilken straff som sägs nedan är föreskrivet."

Att något är brottsligt är detsamma som att beteendet är straffbart. Av definitionen av brott framgår att det måste finnas en uttrycklig lagbestämmelse som straffbelägger en viss gärning för att någon ska kunna dömas för brott.

Diskussionsuppgifter

Programmet fungerar lika bra att ses i sin helhet som i valda klipp. Det kan vara en bra idé att gå igenom några av programmets centrala begrepp i förväg, så att eleverna får en förförståelse.

Sedan kan du låta eleverna arbeta vidare med dessa uppgifter, som är tänkta att göras i mindre grupper. De kräver både att eleverna tar reda på fakta samt diskuterar sig fram till olika ståndpunkter.

Diskussionsuppgift 1

Att mörda och stjäla har nästan alltid varit brottsliga beteenden om det inte skett i krigstider. Men dödar man civila i krig, eller stjälar från dem, är det numera ett brott mot folkrätten. Jerzy Sarnecki nämner i programmet tidelag som en gärning som tidvis varit förbjuden handling och tidvis accepterats av samhällets makthavare. Vad innebär tidelag? Och hur kan det komma sig att en gärning vissa årtionden eller århundraden varit straffbelagd och andra tider varit tillåten?

Diskussionsuppgift 2

Finns det någon motsvarighet till favelorna i Sverige? Motivera ert svar.

Diskussionsuppgift 3

Hur skiljer sig de kriminellt uppbyggda nätverken åt jämfört med traditionell brottslighet?

Diskussionsuppgift 4

Av programmet framgår att de boende i favelorna är obenägna att blanda in polisen vid våldsamheter, eftersom det då ofta blir problem. Ordningen sätts i gungning, eftersom gängen har sina egna hierarkier, sin egen dagordning och sitt eget regelsystem. "Det är hundraåriga lagar som har förts vidare mellan generationer", säger en favelabo.

Diskutera vad som kan hända om samhället inte reagerar på denna maktutövning från kriminella. Vad skiljer den svenska polisens sätt att hantera situationen i Ronna från det sätt polisen i Rio agerar? Kan du se några för- respektive nackdelar med de olika tillvägagångssätten? Vilken var grunden till att Jerzy Sarnecki och den svenska polisen menade att det finns större möjligheter att komma till rätta med kriminella gängbildningar i Sverige än i Brasilien?

Diskussionsuppgift 5

Av programmet framgår att kriminaliteten är hög i fattiga områden med blandad etnicitet. Forskning har visat att brottsligheten inte är kopplad till etnicitet utan till livet i fattigdom. Hur förklaras detta? Hur viktigt är det med av samhället ordnade sociala strukturer som håller samman människor?

PROGRAM 2 – STRAFF

Om programmet:

Vilken filosofi och vilka tankar ligger bakom länders olika straffsatser? Reporter Elin Norberg och Jerzy Sarnecki, professor i kriminologi, åker till Polen för att besöka fängelser där. Polen är det land i Europa som har flest antal fångar, men inte högst brottslighet. Hur hänger det ihop? Det är politik som bestämmer vad som är straffbart och hur höga straff man ska få för olika brott. Men hjälper långa fängelsestraff? Världens främsta experter inom kriminologi ger svar på den frågan. Kanske kommer straffen se helt olika ut i framtiden? Jerzy och Elin besöker även Norrtäljeanstalten och ser hur livet där ser ut.

Om straff:

Straffrätt är en del av den offentliga rätten och behandlar frågor som

- vilka handlingar som är belagda med straff,
- vad som krävs för att någon ska anses ha begått ett brott,
- under vilka förutsättningar gärningsmannen kan dömas för ett brott samt
- vilka straff och andra påföljder som kan utdömas.

Man kan tycka att begreppet straffrätt är något missvisande, eftersom straffrätten behandlar inte bara straffen utan även påföljdsfrågan. Straffrätt är dock en allmänt accepterad term.

Den italienske filosofen Cesare Beccaria, som levde på 1700-talet, menade att motivet bakom ett straff måste vara att sträva efter att skapa "*största möjliga nytta för störst antal människor*". Det enda acceptabla motivet för straff menade han var avskräckning och att straff inte kan motiveras utifrån samhällets hämndbegär. Fängelse skulle användas istället för kroppsstraff. Det var också viktigare att förebygga brott än att straffa. Han menade vidare att

- hemliga rättegångar och tortyr fick inte användas,
- att den rättsliga processen skulle vara så snabb som möjligt samt
- att den anklagade skulle behandlas korrekt och human.

Tidigare byggde den svenska straffrätten på idén om vedergällning (hämnd) och straffen var mycket grymma enligt principen "öga för öga; tand för tand". 1832 förbjöds alla kroppsstraff, utom dödsstraffet. Frihetsberövande och böter behölls som straffform. Lagen föreskrev vidare att fångarna skulle inhysas i enskilda celler om natten och arbeta ihop på dagen. Från 1930- och 1940-talet förändrades synsättet och vård som behandling blev allt vanligare. Detta synsätt utvecklades under årtiondena och kulminerade på 1970-talet.

I dag brukar de viktigaste syftena med straffrätten sammanfattas i begreppen allmänprevention och individualprevention. Syftet med allmänprevention är att människor i allmänhet ska avskräckas att begå brott. Med individualpreventivt

syfte menas att gärningsmannen ska återanpassas till samhället och påverkas att inte begå fler brott. Idag är strafflagstiftningens främsta uppgift att avskräcka från brott. Straffet ska också vara proportionerligt till brottet; dvs. ju grövre brott, desto högre straffvärde och desto hårdare straff. Vid verkställandet av straffet är individens återanpassning till samhället i fokus.

Straffrätten vill också värna vissa skyddsintressen som äganderätten vid stöld, trafiksäkerheten vid rattfylleri och den personliga integriteten vid sexualbrott.

Enligt kriminologen Jerzy Sarnecki är effekterna av straff

- att förebygga framtida brott,
- att rehabilitera gärningsmannen,
- att återupprätta brottsoffer samt
- att statuera samhällets makt.

Diskussionsuppgifter:

Programmet fungerar lika bra att ses i sin helhet som i valda klipp. Det kan vara en bra idé att gå igenom några av programmets centrala begrepp i förväg, så att eleverna får en förförståelse. Sedan kan du låta eleverna arbeta vidare med dessa uppgifter, som är tänkta att göras i mindre grupper. De kräver både att eleverna tar reda på fakta samt diskuterar sig fram till olika ståndpunkter.

Diskussionsuppgift 1

Vilka likheter och olikheter finns mellan Cesare Beccarias syn på straffets funktion jämfört med det svenska moderna samhällets syn på straffets ändamål?

Diskussionsuppgift 2

Lagregler stiftas av den offentliga makten, dvs. av ett parlament, en kung, en president eller annan offentlig makthavare. Moraliska regler däremot är samhällsinvånarnas allmänna uppfattning om rätt och fel, vilka inte finns nedskrivna i lagen och alltså kan inga sanktioner utdömas för den som bryter mot en moralisk regel. Eftersom de svenska lagarna stiftas av folkets valda representanter i riksdagen är tanken att lagarna ska ses som de spelregler för samhället som folket på eget initiativ valt att leva efter. Avsikten är alltså att lagreglernas innehåll ska stämma överens med det som människor i allmänhet uppfattar som moraliskt riktigt.

Lagar är ett viktigt styrmedel för att skapa det samhälle som önskas. Så gott som alla politiska förändringar i samhället genomdrivs genom att nya lagar stiftas.

Av programmet framgick att statsmakterna i Polen bestraffar vissa handlingar som i Sverige inte är straffbelagda. Vad tror du är anledningen här till? Är det generellt så att det är den allmänna moraluppfattningen i ett land som är avgörande för vilka gärningar som straffbeläggs? Kan eller ska ett samarbete länder emellan, exempelvis EU-samarbetet, påverka ett lands rättsuppfattning?

Diskussionsuppgift 3

Av programmet framgick att Polen har tre gånger fler fångar än Sverige relativt befolkningens mängd. (Antalet fångar i Sverige var 2011 dryga 5 000 st.) Betyder det att Polen har tre gånger högre kriminalitet än Sverige? Vad menade Jerzy Sarnecki när han menade att det är politikerna som bestämmer antalet fångar och inte själva brottsligheten? Vilka är de största skillnaderna mellan fängelserna i Sverige och Polen?

Diskussionsuppgift 4

USA är det land som toppar statistiken över antalet internerade. På 1920-talet satt 100 000 internerade i USA. 2011 var siffran 2,5 miljoner. Det betyder att 700 personer/100 000 invånare sitter i fängelse i USA. I Sverige ligger motsvarande siffra på ca 60 personer. Inledningsvis hörde vi att Polen har tre gånger fler fångar än Sverige och flest antal fångar i EU. Lägst antal personer i fängelse är det i de nordiska länderna samt i vissa länder i sydöstra Asien. Hur kan detta komma sig? Är vi mindre kriminellt belastade i Sverige än i många andra länder? Är polackerna mer kriminella än andra nationaliteter?

Diskussionsuppgift 5

I vissa delstater i USA avrättas fortfarande människor. I Sverige avskaffades dödsstraffet i fredstid 1921 och i krigstid 1972. Inhuman behandling av fångar, bristfälliga och inkorrekta rättegångar, inskränkt yttrandefrihet, politiska fångar i fängelser – listan kan göras lång och visar att synen på straff skiljer sig avsevärt åt beroende på var i världen du befinner dig. Skulle mänskligheten tjäna på en samsyn på dessa områden eller finns det ett behov av dessa olikheter?

Diskussionsuppgift 6

I programmet diskuterades sambandet mellan antal fängelser och antal internerade. Bland annat sades att om ett land bygger nya fängelser så kommer fängelserna att fyllas. Om ett fängelse styrs med hårda regler, så hittar man farliga fångar, menade forskare. Sveriges första riktiga fängelse byggdes 1624 på Riddarholmen. Idag har Sverige drygt 50 anstalter och Saltviksanstalten utanför Härnösand är det senaste byggda fängelset och har en mycket stor säkerhet. Anstalten byggdes efter den stora rymningsvågen 2004. Diskutera hur skapandet av "rymnings säkra" anstalter påverkar kriminaliteten. Och hur kom det sig att fångantalet minskar i Finland, när det stiger i resten av världen?

Diskussionsuppgift 7

"Att det finns subkulturer och gängbildningar är ett naturligt resultat av att man låser in många grova brottslingar med sociala problem" är ett citat ur filmen "Ur nyckeln till frihet". Diskutera huruvida gängen bildas på fängelserna och sedan flyttar ut på gatorna eller är det tvärtom? Eller kanske både och?

Diskussionsuppgift 8

Är det arv eller miljö som avgör om man blir kriminell? Vilken faktor är viktigast när det gäller förebyggande åtgärder?